

УДК 688.721.2+394.26 (477)

Ревега Наталія Миколаївна
старший науковий співробітник
науково-освітнього відділу
екскурсійно-масової роботи,
Національний історико-етнографічний
заповідник "Переяслав"
(Переяслав-Хмельницький, Україна)
natavita1@ukr.net

Reveha Natalia
Senior research fellow,
scientific-educational Department for excursion and mass work,
National historical and ethnographic
reserve 'Pereyaslav
(Pereyaslav-Khmelnytskyi, Ukraine)

НАРОДНЕ ЛЯЛЬКАРСТВО: ОСОБЛИВОСТІ ВИГОТОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ У ПОБУТІ (НА ОСНОВІ УСНИХ СВДЧЕНЬ)

FOLK DOLL CRAFT: CHARACTERISTICS OF MANUFACTURE AND USE (ON THE BASIS OF ORAL EVIDENCE)

Анотація

У статті подано усні свідчення респондентів щодо особливостей виготовлення та використання у побуті ляльки-мотанки.

Ключові слова: лялька, кукла, мотанка, усна історія.

Summary

The article presents oral testimonies of the correspondents about the peculiarities of manufacture and use of Ukrainian folk dolls.

Keywords: dolls, oral history.

У різних регіонах України збереглися власні традиції виготовлення ляльок, свої образи та художні засоби виразності. Саморобні українські народні ляльки – своєрідні за способом виготовлення, призначенням та образами – в минулому столітті були невід'ємною частиною дитячого побуту.

Головною джерельною базою для дослідження стали спогади літніх людей, які розповідають та показують, як робили лялечок. Із розповіді Перчук Параски Павлівни (1929 р. н.) із с. Мазінки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. стало відомо, що ляльки робили із "дрантя" (здебільшого з полотняних відходів від пошиття одягу). Головним етапом у створенні ляльки було виготовлення її голови, і маленькі дівчатка часто зверталися по допомогу до матусь. Голівку скручували із "клочків" (дрібні відходи полотна, за словами П. Перчук), клали її у полотняну "тряпку" та обкручували "валом" (конопляні відходи); якщо була ще тканина, то зав'язували хустку. Параска Павлівна також згадала, що інколи робили ляльки з руками, але без ніг та очей. Нашу респондентку навчила виготовляти ляльки її мати, Марфа, яка робила їх із десяти років. Здебільшого ляльки лежали на печі, а коли Параска пішла до школи, гратися було ніколи, та й вже не хотілося. Називали ляльок Катеринами, Галинами, Маріями¹.

Галина Ільківна Коваль (1945 р. н.) із с. Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. розповіла про ляльок, якими в дитинстві гралася в с. Комарівка. Їй із подругами дуже хотілося мати ляльок, і дівчатка робили їх самі, а навчила їх цьому бабуся однієї з подруг. Брала "тряпку", скручували її в трубочку, одягали старий "платок" на один із кінців, обмотували його навколо "шиї" та зав'язували. Так формували голову, а руки не робили. Довжина становила бл. 40 см. Таку ляльку було зручно носити в руках та коликати. Матеріалом для виготовлення здебільшого правили старі непотрібні речі. Галина Ільківна згадала випадок, коли вона порізала матеріяну спідницю для ляльки, але мати її не лаяла. Лялечок обов'язково називали, зазвичай це були Катерини

---

¹ Усні свідчення жительки с. Мазінки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., Перчук Параски Павлівни, 1929 р. н.

і Дусі. З часом дівчата стали малювати лялькам обличчя: для брів і очей використовували попіл, для рум'янцю та вуст – буряк і сік чистотілу. Зберігали ляльок на печі, на полику або обережно клали в куточку².

Під час досліджень з'ясувалося, що ляльку-мотанку використовували як забаву для дітей, але не надавали особливого значення процесу її виготовлення. Так, Остапенко Марія Іванівна (1940 р. н., яку в селі прозвали Сундучиха) із с. Воропаївка Іванківського р-ну Київської обл. (Рис. 1) у червні 2017 р. повідомила [зміст тексту розмови подається в оригіналі – *Р. Н.*]:

“Ревага Наталія (далі – Р. Н.): Хто Вас навчав робити ляльки?

Остапенко Марія (далі – О. М.): Мама. Зробила мені мама Настя [1914 р. н. – *Р. Н.*], а я мала була.

Р. Н.: А як називали ляльки?

О. М.: Лялька казали, кукла.

Р. Н.: А очі малювали лялькам? [на це питання відповіді не було, з розмови стало зрозуміло, що очей вони не мали – *Р. Н.*]

О. М.: Та яке. Так це [демонструє виготовлену власноруч ляльку – *Р. Н.*] ще із чистої тряпки. А матка із суконного платка чи шо возьме, да аби ж не плакала [має на увазі себе, аби вона не плакала, як була малою – *Р. Н.*]. Бо сапує матка. Це ж зараз дають три годи седіть дівкам із дітьми, а як мале дитя, дак іграшок забита хата. А плачеш [згадує себе в дитинстві – *Р. Н.*], падаєш, землю їси, песок. Дак вона [мати – *Р. Н.*] оце з якого платка чи з чогось скрутить. А цю ж [демонструє виготовлену власноруч ляльку – *Р. Н.*] я ще ж прикрасила. А то платок обикновенний [згадує свою ляльку – *Р. Н.*] заматала і оце ми ходемо: «Ааааа». Оце ми такі діти були.”

Варто зауважити, що зі слів Марії Іванівни стало відомо, що недовго вона гралася ляльками, оскільки із самісінького дитинства (10–12 років) стала до праці, щоб допомагати мамі. Тож часу на забави вже не було³.

Під час експедиції, метою якої було зібрати усні свідчення людей про виготовлення та призначення ляльки, авторці розвідки пощастило взяти свідчення в 92-річній бабусі, які суперечать попереднім твердженням про те, що процесові виготовлення ляльки не надавали особливої уваги (Рис. 2). Хоменок Тетяна Федорівна (1925 р. н., яку в селі прозвали Хомичиха) в червні 2017 р. розповіла та наочно продемонструвала етапи створення ляльки [зміст тексту свідчення подається в оригіналі – *Р. Н.*]:

“Хоменок Тетяна (далі – Х. Т.): Її нада так робить. Нада, щоб були їй ручки і ноги. Голова – саме головне. Голова кругла встановлюється. Тут голова. Тоді робиться карандашем чорненьким брови, “йой” на голові, губи красненькіє чуть красненьким тім, а брови чорненьким і крапинки очі, щоб це була лялечка з очами, з усім. Колись ми робили тільки такими. Отут була баба, у її була дочка, така, як я. Ми дружили, в школі на парті сиділи і все. У баби була машинка швейна. Значить, от я принесла юпку і кофточку, щоб баба пошила на машинку, вона шила людям. Вона міряє, отож нада помірять, одрізать капельку, в машинці скринька, вона за цю капилинку латочки бах в ту скриньку. А я з її дочкою, Тамара було звать, сидимо митикуєм, щоб ця баба вийшла з хати, а ми тоді вкрадем ці латочки із цією Тамарою, і в пазухи поховаєм і сидимо. Бегом виходим з хати гулять до нас. На призьбі сидимо і цієї кукли робим, бо іграшок не було ж. Голова і туловище і все.

Ревага Наталія (далі – Р. Н.): Скільки років Вам було, коли Ви робили ляльки?

Х. Т.: Отакі ми були [приблизно по шість років – *Р. Н.*], ще в школу в перший клас ходили.

Р. Н.: Хто Вас навчав робити ляльки?

Х. Т.: Це ми самі для себе робили ті кукли. Самі. Це наша така гульня. Це ж куклочка – нада зробити, да й ручки пришить, і ножки пришить, щоб це було [показує виготовлену голову ляльки – *Р. Н.*]. Треба ж її прикрасить. Треба очки зробити чорненьким. Треба губки покрасить, шо вона лялечка. Одо краплинки карандаша – очі. Сюда до цієї кукли треба іще ж наматувать, щоб зробити плечі. До цих плечей пришилася ручка тут і тут. А тут тоже вріжеться, і на цю сторону пришиється ножка і сюди ножка. Ну а як же, ну шо це за кукла? [Має на увазі, що в ляльки повинні бути руки і ноги – *Р. Н.*]. Отакі ляльки робили. Ми колись [згадує – *Р. Н.*] в общижитії, дівки, а комната велика, а гулять же [має на увазі дівчину, яка проживала з нею – *Р. Н.*] ходить. Одна пішла гулять, а ми напали на куфайку і дощо, зробили ту ляльку і їй на кровать на подушці поклали. Це ж така гульня [зробили з метою показати, що може в неї від гуляння з'явиться дитина. Це ніби насмішка над дівчиною або попередження – *Р. Н.*]. Вона коли прийде, а воно ж там вже лежить, вона як побачила, [всі – *Р. Н.*] регочуть. Оце так ми жили на ляльках. А тоді це все [робить руки ляльці – *Р. Н.*] попришивається, да видно ж воно. Отако зшивається латочка і тут прорізать на цієї, ручки, надівається блузочка, платтячко, щоб оціх [ниток від шва – *Р. Н.*] не було видно. Це одо дві руки пришиється, а тут ноги. Як тії ноги, я вже сама собі думала. Ноги, щоб вона

² Усні свідчення жительки с. Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., Коваль Галини Ільківни, 1945 р. н.

³ Усні свідчення жительки с. Воропаївка Іванківського р-ну, Остапенко Марії Іванівни, 1940 р. н.

ж стояла. То так із того, палетурки з твердої, от шурала [журналу– *Р. Н.*]. Кладеться так, щоб вона стояла. Тут нада багато шить і пришивать. А тоді карандашиками і личко прикрасить, і коски сюди пришить нада.

Р. Н.: Із чого волосся робили лялькам?

Х. Т.: Єсться локони конопляні [бере паклю – *Р. Н.*]. О, зара чолочка велика така. Отут голочкою до потиличка, і оце тако хароша, ще чолочка велика. Коски рівненько. Ручки робить, вони ж маленькі, невеликії. Із біленького, цього отаку латочку вирізати собі. Тут попрорізувати трошки пальці, щоб було правильно [продемонструвала, як намотувати руки ляльці, а саме – взяла вату, яку замотала у білу тканину; наголосила, що руки в ляльки повинні бути пухкенькі та білі. Пальчики – залишок тканини на руках. Їх потрібно розрізати на 5 частин – *Р. Н.*]. Яка ручка красовиця!

Р. Н.: Скільки ляльок у Вас було?

Х. Т.: Неяк! А із чого ж їх могла робить? Як украду де у матки кусочок латки. Тоді хіба латки були. А ще знаєш, із чого робили? Коржа матка місить із тіста. От сидиш коло матки і просиш: «Ну дай, голубко мамо, ну дай у жменю». Матка дасть їсти: «На». Із тіста ляльку робиш. Така була іграшка дєтська колись. Із тіста легко: і голову, і ручки, і ножки, і льолу, і все. А ноги [продовжує мотати ляльку з тканини – *Р. Н.*], а й скажете – загубилися, на войну поїшли, да поранили ноги, да одрізали.

Р. Н.: Чим Ви фарбували ляльок?

Х. Т.: Отут [показує на очі та рот ляльки – *Р. Н.*] може якої грязі. Тоді нічого не було [домотала білу тканину на тулуб ляльки, щоб він був товщим – *Р. Н.*].

Із цієї розмови стало відомо, що лялькам пришивали руки, ноги та волосся. Крім того, при виготовленні тулуба намагалися використовувати світлу тканину. Та найбільше здивувало те, що робили лялькам пальчики. Адже до цієї розмови жодна людина не згадувала про пальці на руках ляльки⁴.

З усних свідчень стало також відомо, що поширеною була лялька з молоді кукурудзи. До неї прив'язували клаптик тканини – сукню, за бажанням на голову запинали хустку.

Тож можна зробити висновок, що в одному селі існувало кілька різновидів ляльки, зокрема лялька-мотанка “пеленашка”, тканинна лялька із пришитими ногами та руками, лялька з кукурудзи, а також лялька з тіста. Ляльки робили методом намотування та за допомогою голки з ниткою. Матеріал використовували старий або залишки тканини від пошиття одягу. За бажанням та можливістю на обличчі малювали очі, брови, рот, щоки. Для оздоблення обличчя здебільшого використовували сажу, буряк, чистотіл, багнюку. Основне призначення таких ляльок – забава для дитини.

Для сільських дівчат лялька не обов'язково повинна була бути красивою. Головне, щоб вона була внутрішньо змістовною. Прабабусі, які жили у звичайних українських селах, це знали та використовували у своєму житті.

Збереження та відтворення народного лялькарства свідчить про те, що в Україні й нині продовжує передаватися досвід предків. Зберегти, відтворити та передати ці традиції молодому поколінню українців є важливим завданням на цю мить.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Усні свідчення жительки с. Воропаївка Іванківського р-ну Київської обл., Остапенко Марії Іванівни, 1940 р. н.
2. Усні свідчення жительки с. Воропаївка Іванківського р-ну Київської обл., Хоменок Тетяни Федорівни, 1925 р. н.
3. Усні свідчення жительки с. Мазінки Переяслава-Хмельницького р-ну Київської обл., Перчук Параски Павлівни, 1929 р. н.
4. Усні свідчення жительки с. Хоцьки Переяслава-Хмельницького р-ну Київської обл., Коваль Галини Ільківни, 1945 р. н.

REFERENCES

1. Usni svidchennia zhytelky s. Voropaivka Ivankivskoho raionu, Ostapenko Marii Ivanivny, 1940 roku narodzhennia.
2. Usni svidchennia zhytelky s. Voropaivka Ivankivskoho raionu, Khomenok Tetiany Fedorivny, 1925 roku narodzhennia.
3. Usni svidchennia zhytelky s. Mazinky Pereiaslava-Khmelnytskoho raionu, Perchuk Parasky Pavlivny, 1929 roku narodzhennia.
4. Усні свідчення жительки с. Воропаївка Іванківського р-ну Київської обл., Хоменок Тетяни Федорівни, 1925 р. н.

narodzhennia.

4. Usni svïdchennia zhytelky s. Khotsky Pereiaslava-Khmelnytskoho raionu, Koval Halyny Ilkivny, 1945 roku narodzhennia.

Рис. 1. Остапенко Марія Іванівна, 1940 р. н.

Рис. 2. Хоменок Тетяна Федорівна, 1925 р. н.